

SZEXUÁLIS ORIENTÁCIÓ, NEMI IDENTITÁS ÉS NEMZETKÖZI EMBERI JOGOK: A YOGYAKARTA ALAPELVEK**

1. BEVEZETÉS

A világon sokakat ér folyamatosan emberi jogi sérelem vélt vagy valós szexuális orientációjuk vagy nemi identitásuk miatt. Ezek a jogsértések sokféle formát ölthetnek, kezdve az élethez való jog, a kínzástól való mentesség és a személyes biztonság megtagadásától a gazdasági, társadalmi és kulturális jogok, így az egészséghez, a lakhatáshoz, az oktatáshoz és a munkához való jogok gyakorlása során tapasztalt diszkriminációig, a személyes és a családi kötelékek el nem ismerésétől az emberi méltóságot ért sérelmekig, az eltérő nemi identitások elnyomásától a heteroszexuális normák előírására tett kísérletekig és a némaságra és láthatatlanságra kényszerítő nyomásig.

Több mint nyolcvan országban van jelenleg is hatályban olyan szabályozás, amely büntetni rendeli az azonos neműek közötti, beleegyezésen alapuló szexuális kapcsolatot. Más országokban „a nyilvános botrányokozás”, „erkölcstelenség”, „szemérem sértő magatartás” elleni törvények szolgálnak a kötelezőnek szánt társadalmi normáktól eltérő módon kinéző, öltözködő vagy viselkedő emberek megbüntetésére.¹ Még ott is, ahol a homoszexualitással vagy az „erkölcstelenséggel” szembeni törvényeket nem alkalmazzák, pusztán az ilyen törvények léte alkalmas arra, hogy önkényesen zaklassák vagy akár őrizetbe vegyék az eltérő nemi irányultságú vagy identitású embereket, hogy akadályozzák a szexuális tanácsadók tevékenységét, vagy hogy e törvényeket a munkavállalásnál vagy éppen a lakáskeresésnél érvényesített hátrányos megkülönböztetés igazolására használják.

Azok is tapasztalhatnak erőszakot és hátrányos megkülönböztetést, akik eltérő szexuális orientációjuk vagy nemi identitásuk kifejezésének békés útjait keresik. Például azok, akik részt vettek a lengyel Egyenlőség Menetében, nemcsak a menetet kísérő „Kapjuk el a buzikat!”, „Veletek is azt csináljuk, amit Hitler a zsidókkal!” jelszavakat kiáltozó szélsőséges nacionalisták fenyegetésének,² hanem a rendőrség részéről is zaklatásnak és megfélemlítésnek voltak kitéve, és Kelet-Európában legalább tíz alkalommal regisztráltak a melegebbség felvonulásához kapcsolódó események elfojtására tett kísérleteket. Az ilyen jellegű állami beavatkozás a véleménynyilvánítás, a gyülekezés és az egyesülés szabadságának gyakorlásába magában foglalja a büszkeségmenetek, konferenciák és események betiltását, a politikai szereplők elítélő, homofób megjegyzéseit, a rendőrség sikertelen kísérleteit a résztvevők erőszakos cselekményektől való megvédésére, sőt az ilyen cselekményekben való cinkos összejátszást, és a békés tüntetők valamilyen megkülönböztetésén alapuló vagy teljesen önkényes letartóztatását.³

A gazdasági, társadalmi és kulturális jogok gyakorlásának során tapasztalt hátrányos megkülönböztetés széles körben dokumentált. Sokaktól tagadták meg a foglalkoztatást vagy az azzal kapcsolatos kedvezményeket, esetleg menesztették őket állásukból szexuális orientációjuk vagy nemi identitásuk miatt. A megfelelő lakhatáshoz való jog vonatkozásában a leszbikus és transznemű nőket sokkal inkább fenyegeti a hajléktalanság kockázata; egyedülálló, illetve azonos nemű párok egyaránt tapasztalják a szexuális orientációjuk és nemi identitásuk miatti diszk-

* A szerzőkről: Michael O'Flaherty az alkalmazott emberi jogok professzora, a nottinghami egyetem jogi karán működő Emberi Jogi Központ társigazgatója, az Emberi Jogi Bizottság tagja és a Yogyakarta alapelvek kidolgozásával megbízott jelentéstevő. John Fisher a szexuális orientációval és a nemi identitással kapcsolatos ügyek nemzetközi szintű elismerésén munkálkodó ARC International társigazgatója. A szerzők köszönetet mondanak Caroline Przybyllának jelen írás jegyzeteinek elkészítésében nyújtott közreműködéséért.

** Az írás *Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law: Contextualising the Yogyakarta Principles* címmel megjelent: *Human Rights Law Review*, 2008/2., 207–248. Copyright © 2008 by Oxford University Press; Michael O'Flaherty, John Fisher. Az írás fordítását a szerző és a kiadó engedélyével közöljük.

riminációt a lakásbérlet során, másokat pedig otthonuk elhagyására kényszerítették, amikor szexuális irányultságukra vagy nemi identitásukra fény derült.⁴ Ráadásul a transzneműek sajátos akadályokba ütközhetnek, amikor nemüknek megfelelő szolgáltatásokat szeretnének igénybe venni a hajléktalanszállókban.⁵ Előfordul, hogy az iskolai tananyagból száműzik a szexuális orientációval és nemi identitással foglalkozó anyagokat, megtiltják a nemi irányultság és a nemi identitás kérdéseivel foglalkozó tankörök szervezését és működését, számos diák volt vélt vagy valós nemi irányultsága és nemi identitása miatt csúfolódás, bosszantás és zaklatás célpontja és áldozata, és olykor azokat a fiatalokat, akik kifejezésre juttatják saját nemük iránti vonzódásukat, eltanácsolják az iskolából. Bizonyos országokban törvény tiltja a „homoszexualitás hirdetését” az iskolákban.

Az egészséggel összefüggő jogsértéseknek is számos formáját dokumentálták, amelyek a szexuális orientáción és a nemi identitáson alapulnak. leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű személyeket zártak kényszerrel egészségügyi létesítményekbe és vetettek alá „átnevelő terápiáknak”, köztük elektro-sokk-kezeléseknek. A homoszexualitással szembeni büntetőjogi szankciók is hozzájárultak ahhoz, hogy a homoszexuális férfiakat célzó HIV/AIDS felvilágosító és megelőző kampányok visszaszorultak.⁶ Transzneműek számos alkalommal számoltak be arról, hogy egészségügyi intézmények szakemberei „izének”, „semlegesneműnek” vagy „műférfinak/műnőnek” titulálták őket. Az interszexuális személyeket gyakran kérésük nélkül is műtétnek vetették alá, hogy „korrigálhassák” a nemi szervüket.⁷

Az azonos neműek közötti párkapcsolatokat az egészségügyben és máshol is sokszor lebecsülik vagy el sem ismerik, a partnertől számos olyan jogosultságot megtagadnak, amellyel a heteroszexuális társaik rendelkeznek, így például az egészségügyi döntések meghozatalának jogát az arra képtelen partner helyett, a partner vagy a partner gyermekének látogatását a kórházban, az elhunyt partner javainak öröklését és a temetéssel kapcsolatos teendők intézését, az elhunyt örökölhető nyugdíjából vagy a családi adó visszatérítéséből való azonos részesedést, a javak igazságos elosztását a kapcsolat felbomlásakor, vagy az élettársként való figyelembevételt bevándorlási ügyekben.⁸

Bár kevésbé kitapintható, de következményeit tekintve talán még szisztematikusabb és jelentősebb az emberi jogok széles körű megsértésének az eredménye: az az állandó félelem, amelyben az eltérő szexuális orientációjú vagy nemi identitású embernek élnie kell.⁹ A társadalmi és családon belüli el-

fogadottság útjában álló, időnként megoldhatatlannak tűnő akadályokkal szembesülve sok leszbikus, meleg, transznemű és interszexuális ember láthatatlan és elszigetelt marad. A körükben tapasztalt magasabb öngyilkossági ráta ezt figyelembe véve nem meglepő tény.

2. A JOG ÉS A JOGGYAKORLAT FELÜLVIZSGÁLATA

A joggyakorlatban egyre elterjedtebb, hogy az emberi jogi alapelvek egyik alkalmazási területének kifejezetten az eltérő szexuális orientációjú vagy nemi identitású személyeket érintő ügyeket tekintik. Ez a jelenség nemzetközi szinten is megfigyelhető, különösen az ENSZ keretében elfogadott emberi jogi egyezményekkel, csakúgy, mint az Emberi jogok európai egyezményével (Egyezmény) kapcsolatban. A szexuális orientációval és nemi identitással kapcsolatos emberi jogi doktrína fejlődését a következő jogok mentén vizsgálhatjuk: (a) diszkriminációmentesség, (b) a magánélet védelme, (c) más alapvető emberi jogok biztosítása mindenki számára, tekintet nélkül nemi irányultságára vagy nemi identitására.

(a) Diszkriminációmentesség

Az ENSZ-en belül elfogadott emberi jogi egyezményeket vizsgáló szervek gyakorlata inkább a szexuális orientáción, mint a nemi identitáson alapuló diszkriminációval foglalkozik. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága (*Committee on Economic, Social and Cultural Rights*, CESCR) a General Commentjében foglalkozott a kérdéssel. A bizottság rámutatott, hogy a Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya (GSZK egyezségokmány) tilalmaz többek között a nemi hovatartozáson és a szexuális orientáción alapuló mindenféle különbségtételt, „amelynek célja vagy hatása, hogy érvényteleníti vagy csorbítja a (szóban forgó) jogban való egyenlő részesedést, vagy annak gyakorlását”. A CESCR ezt a tilalmat következetesen a GSZK egyezségokmány diszkriminációtilalmat tartalmazó rendelkezésére (2. cikk 2. bekezdés) alapozta, amely felsorolja a különbségtétel tiltott eseteit, így a nem és az egyéb állapot szerinti diszkriminációt. Vélelmezhetően azért, mert a General Commentekben a CESCR különbséget tesz nem és szexuális orientáció között, a szexuális orientációt az egyéb állapot kategóriájába sorolja. A CESCR ugyanitt utal a nők és férfiak közötti egyenlőséget biztosító rendelkezésre (3. cikk) is a szexuális orientáción alapuló diszkrimináció tilalmának igazolásakor. A nem és a szexu-

ális orientáció ilyen összekapcsolását a későbbiekben az Emberi Jogi Bizottság (*Human Rights Committee*, EJB) gyakorlatával kapcsolatban vitatjuk meg.

A Gyermekjogi Bizottság (*Committee on the Rights of the Child*, CRC) szintén foglalkozott a kérdéssel General Commentjeiben. A 2003. évi 4. számú General Comment¹⁰ kijelentette, hogy „[a]z állami szerveknek kötelessége biztosítani, hogy minden 18. életévét be nem töltött személy élvezze az Egyezményben [a Gyermek jogairól szóló 1989-es New York-i egyezmény] foglalt jogokat, diszkrimináció nélkül, ideértve a »faji hovatartozást, bőrszín, nemet, anyanyelvet, vallást, politikai vagy más meggyőződést, nemzeti vagy etnikai hovatartozást, társadalmi származást, vagyont, fogyatékoságot, születési vagy egyéb helyzetet. Ezek az alapok (többek között) a szexuális orientációt is tartalmazzák.” A CRC tehát, úgy tűnik, ugyanazt a megközelítést alkalmazza, mint a CESCR, amikor a nemi irányultságot az egyéb állapot kategóriába sorolja.

A nőikkel szembeni hátrányos megkülönböztetés kiküszöbölésével foglalkozó bizottság (*Committee on the Elimination of Discrimination against Women*, CEDAW) számos alkalommal kritizálta az államokat a szexuális orientáción alapuló hátrányos megkülönböztetés miatt. Például a kirgizisztáni helyzettel foglalkozva azt javasolta, hogy „a lesbikusságot értelmezzék újra szexuális orientációként, és a miatta kiszabott büntetéseket töröljék el”.¹¹ A faji megkülönböztetés kiküszöbölésével foglalkozó bizottság (*Committee on the Elimination of Racial Discrimination*, CERD), úgy tűnik, soha nem foglalkozott olyan ügyekkel, amelyekben egyszerre faji és nemi kisebbséget érintő diszkriminációról volt szó. Ez a szétválasztás ijesztő, ha figyelembe vesszük az azokra az esetekre vonatkozó megalapozott bizonyítékokat, amelyben egyes emberek „kettős diszkriminációt” szenvedtek el, amint arról az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának a jelenkori rasszizmussal, faji diszkriminációval, idegengyűlölettel és az ezekkel kapcsolatos intoleranciával foglalkozó különmegbízottjának jelentése is beszámol.¹²

A szexuális orientációval kapcsolatos kérdések a legnagyobb figyelmet a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának (Egyezségokmány) végrehajtását ellenőrző szerv, az Emberi Jogi Bizottság (*Human Rights Committee*, EJB) gyakorlatában kapták. A testület 1994-es Toonen kontra Ausztrália ügyben megállapította, hogy a „2. cikk 1. bekezdésében és 26. cikkben a »nem« kifejezést úgy kell értelmezni, hogy abba a szexuális orientáció is beletartozik”.¹³ Az EJB tehát úgy döntött, hogy a szexuális orientációval kapcsolatos diszkrimináció gyanús kategóriának minősül az Egyezségok-

mány által biztosított jogok gyakorlásakor (2. cikk), általánosabban tekintve a jog előtti egyenlőség és az egyenlő jogvédelem szempontjából (26. cikk). Az EJB ugyanakkor többször hangsúlyozta, hogy a szexuális orientáción alapuló különbségtétel, csakúgy, mint a diszkriminációnak a 2. és 26. cikkben felsorolt összes többi esete nem eleve elítélendő, mivel „nem minden különbségtétel éri el az Egyezségokmányban tiltott diszkrimináció szintjét, amennyiben ésszerű és objektív kritériumon alapul”.¹⁴

Az EJB a Toonen ügyet követő egyéni panaszokkal kapcsolatos döntéseiben bár megerősítette, hogy a 2. cikk 1. bekezdése és a 26. cikk tiltja a szexuális orientáción alapuló diszkriminációt, elkerülte annak megállapítását, hogy ez a „nem” kifejezés egyfajta olvasatán alapszik, noha a 2002-es Joslin kontra Új-Zéland ügyben az EJB két tagja párhuzamos véleményében kategorikusan kijelentette, hogy „a Bizottság gyakorlata szerint a 26. cikkben tilalmazott »nem« alapján történő diszkrimináció a szexuális orientáción alapuló hátrányos megkülönböztetés esetét is magában foglalja”.¹⁵ A nem fogalmára való nyílt utalást az Európai Bíróság (ECJ) azon az alapon bírálta,¹⁶ hogy a szexuális orientáció kérdése alapvetően különbözik a kétértékű férfi/nő megkülönböztetés kérdésétől, amelynek megjelölésére gyakran használjuk a nem kifejezést. Ugyanakkor az EJB felfogásának védelmében felidézhetjük, hogy a szexuális orientáción vagy a nemi identitáson alapuló diszkrimináció számos esetben éppen azok ellen irányul, akik megsértik a nemről alkotott társadalmi vagy kulturális felfogást. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a 3. cikkben is tárgyalt nemi alapon történő diszkrimináció milyen kiemelt helyet foglal el az Egyezségokmányban, a nem kategóriájára való támaszkodás a szexuális orientáción alapuló különbségtétel gyanús természetét csak még erősebbé teszi, mint a többi felsorolt diszkriminációtípus esetében. Talán ilyen megfontolások vezették Jack Donnelly-t is, amikor az EJB által alkalmazott megközelítést „radikálisnak és provokatívnak” nevezte.¹⁷ Az EJB felfogása azzal a további előnnyel is jár, hogy szükségtelessé teszi az egyéb állapot kategóriájának felhívását, mivel nincs egyértelmű kritériumrendszer azokra az esetekre, amikor a hátrányos megkülönböztetés valamely nem nevesített esetét kívánják ebbe a csoportba sorolni.

Néhány eset illusztrálta is az EJB diszkriminációellenes doktrínájának alkalmazását. A Young kontra Ausztrália¹⁸ és az X. kontra Kolumbia ügyben¹⁹ az EJB kifogásolta az azonos nemű párok és a házasságon kívül élő heteroszexuális partnerek közötti törvényi különbségtételt a nyugdíjkedvezményekre való jogosultság terén. A Joslin-ügyben az azonos ne-

műek házassághoz való jogának megtagadását nem tekintették a 26. cikk megsértésének. Ugyanakkor az EJB két tagja párhuzamos véleményében megjegyezte, hogy a kérelmezők nem kívántak nevesíteni semmiféle eltérő bánásmódot azzal kapcsolatban, hogy ők nem léphettek házasságra, és hogy „a Bizottság joggyakorlata támogatja azt az álláspontot, amely szerint egy ilyen különbségtétel az egyedi eset körülményeitől függően nagyon könnyen a már tiltott diszkrimináció kategóriájába eshet”.²⁰

Az EJB felfogását jellemző kiterjesztő értelmezés legjobb példája a jelentéstételi eljárásban alkalmazott gyakorlat. Az EJB gyakran veti fel a szexuális orientáción alapuló diszkrimináció kérdését: a 2000 és 2006 közötti időszakban a vizsgált nyolcvannégy ország közül tizenhárom esetében így járt el. Bírálta a homoszexuális kapcsolatok kriminalizálását (több ország esetében is),²¹ a munkahelyi diszkrimináció tilalmának elmulasztását,²² azt a gyakorlatot, amely az általános diszkriminációellenes törvényi rendelkezésekből kihagyja a szexuális orientáció kategóriáját (több ország esetében is),²³ a hátrányos megkülönböztetés ellen küzdő oktatási programok hiányát²⁴ és az eltérő beleegyezési korhatárokat.²⁵

Regionális szinten az Emberi Jogok Európai Bíróságát (EJEB) mind szexuális orientációval, mind nemi identitással kapcsolatos diszkriminációs ügyekben kérték már állásfoglalásra. Az EJEB, miközben többször hangsúlyozta, hogy az Egyezmény 14. cikke az Egyezségokmány 26. cikkével ellentétben nem tartalmaz önálló diszkriminációt tiltó rendelkezést, hanem egy jogot garantál, amely csak az Egyezmény más szubsztantív rendelkezéseivel együtt alkalmazható (bár tartalmazza azokat a további jogokat is, amelyek az Egyezmény bármely cikkének hatálya alá tartoznak és amelyek biztosítását egy állam önként vállalta),²⁶ következetes abban a tekintetben, hogy a szexuális orientációra és a nemi irányultságra alapozott különbségtétel csak „különösen nyomós indokokra tekintettel igazolható”.²⁷ Az EJEB és a korábbi Európai Emberi Jogi Bizottság pedig nem foglalkozott azzal, hogy megállapítsa, a diszkrimináció ilyen gyanús formáinak azonosítása a „nemi hovatarozás”, „az egyéb állapot” vagy más kategóriák segítségével történjen-e.²⁸

A Salgueiro da Silva Mouta kontra Portugália ügyben az EJEB továbbra is azt az álláspontot képviselte, hogy az a bírósági ítélet, amely a gyermek homoszexuális apánál való elhelyezését a szülő szexuális orientációjára hivatkozással tagadta meg, a magánélethez való joggal összefüggésben diszkriminatívnek minősült.²⁹ A Karner kontra Ausztria ügyben az EJEB megállapította a diszkriminációtól való megsértését, mivel az osztrák törvények az azonos

nemű partner számára – a többi családtaggal ellentétben – nem biztosították, hogy elhunyt partnere lakásában éljen. Bár a kormány úgy érvelt, hogy a meleg kizárását „a család hagyományos fogalmának védelmében” alkalmazták, az EJEB azon az állásponton volt, hogy Ausztria nem igazolta, milyen értelemben volt szükséges ennek a célnak az eléréséhez ez a különbségtétel.³⁰ Az L. és V.,³¹ valamint az S. L. kontra Ausztria ügyben³² az EJEB megállapította, hogy diszkriminatív az az osztrák törvény, amely különbséget tesz a heteroszexuális és homoszexuális kapcsolatok esetében a beleegyezési korhatár között; ez a rendelkezés gyakorlatilag „a heteroszexuális többségnek a homoszexuális kisebbség irányában táplált előítéletét testesíti meg”, ami ugyanúgy „nem szolgál az eltérő bánásmód elégséges igazolásául, mint az eltérő fajhoz, származáshoz vagy bőrszínhez kapcsolódó hasonló negatív attitűdök”.³³

A Fretté kontra Franciaország ügy az egyike volt azoknak az eseteknek, amelyekben megbukott a diszkriminációs érvelés. Ebben az ügyben a homoszexuális kérelmező férfi úgy érvelt, hogy örökbefogadási kérelmének elutasítása szexuális orientációja miatt sérti az Egyezményt.³⁴ Az elutasító döntésben az EJEB utalt a rendkívül gyorsan változó és eltérő európai gyakorlatra és a szakértők közötti véleménykülönbségre azt illetően, hogy ilyen esetben mi szolgálja leginkább a gyermek érdekeit. Az ítélet problematikus. Az érvelés inkonzisztens és hamis dilemmákat sugall, mint amilyen például a gyermek és a férfi jogai közötti feltételezett feszültség. Nincs semmiféle ilyen ellentét. A feszültség a leendő homoszexuális és heteroszexuális örökbefogadó szülők, valamint a gyermek jogai között áll fenn, különösen a gyermek mindenekfelett álló érdekére tekintettel. Az egészen friss E. B. kontra Franciaország ügyben az EJEB a hasonló kérdéseket sokkal következetesebb és érthetőbb módon kezelte. Az EJEB, miközben kitartóan képviseli a gyermek mindenekfelett álló érdekét, hangsúlyozta, hogy „az örökbefogadásra jelentkező kérelmének elutasításakor az eljáró hatóságok a döntésüket a szexuális orientációra alapozták, ez a különbségtétel pedig az Egyezmény alapján fogadható el”.³⁵

Nem világos, hogy a diszkriminációtól való kapcsolatos felfogás milyen messzire mehet el a nem állami szereplők által követett gyakorlat szabályozásában, nem utolsósorban azért, mert a létező joggyakorlat csak a diszkrimináció olyan megnyilvánulásait veszi figyelembe, amelyek egyértelműen a már kimunkált joggyakorlat keretei közé esnek. Az antidiszkriminációs törvényeknek a magánszférába tartozó viszonyokra való alkalmazhatóságára vonatko-

zó terjedelmes szakirodalmat tekintve Jack Donnelly kiválóan artikulálja az alkalmazható alapelveket: „A hátrányos megkülönböztetéstől való mentesség nemzetközileg elismert emberi joga tiltja a nyilvános (vagy nyilvánosan támogatott, illetve eltúrt) diszkriminációt, amely megfosztja az érintett célcsoportot egyéb legitim jogai gyakorlásának lehetőségétől. [...] Csakis akkor [...] amikor a társadalmi kapcsolatok módszeresen befolyásolják a politikai vagy a gazdasági lehetőségekhez való hozzáférést, akkor válnak a törvényes állami szabályozás tárgyává.”³⁶

(b) A magánszféra védelme

A szexuális orientációval kapcsolatos első sikeres nemzetközi emberi jogi ügyeket az Egyezmény alapján indították, és ezek az azonos neműek közötti szexuális kapcsolat magánjellegét érintették. A Dudgeon kontra Egyesült Királyság³⁷ és a Norris kontra Írország³⁸ ügyben az ilyen gyakorlatok kriminalizálása sértette az Egyezmény 8. cikkében garantált magánélethez való jogot. A Modinos kontra Ciprus ügyben az EJEB továbbra is fenntartotta, hogy egy ilyen törvény sérti a magánszféra védelméhez való jogot, és hangsúlyozta: az a „következetes politika”, amely szerint az ilyen ügyek esetében nem emelnek vádat, nem ér fel a törvény teljes megsemmisítésével.³⁹ A magánszféra védelmével kapcsolatos érveket sikerrel alkalmazták a katonai sorozásoknál szokásos, a homoszexuálisokat kizáró eljárásoknál a Smith és Grady,⁴⁰ valamint a Lustig-Prean és Beckett kontra Egyesült Királyság ügyben.⁴¹ Az EJEB a transzszexuálisok esetében ugyancsak elismerte a magánszféra védelméhez való jogot. A Goodwin,⁴² valamint az I. kontra Egyesült Királyság ügyben⁴³ a testület egy-egy transzszexuális nő esetét vizsgálta, akik azt állították, hogy az Egyesült Királyság megsértette a diszkrimináció tilalmát azzal, hogy nemváltoztató operációjuk után a személyes adataik és okirataik módosítására beadott kérelmüket elutasította. Felülírva számos korábbi döntését, az EJEB megállapította, hogy a magánszféra tiszteletben tartásához és a házassághoz való jogukat megsértették (Egyezmény 8. és 12. cikk). A Van Kück kontra Németország ügyben⁴⁴ az EJEB egy olyan transzszexuális nő ügyét vizsgálta, aki miután az egészségbiztosítója megtagadta az átalakító műtétéhez kapcsolódó költségek megtérítését, hiába keresett jogorvoslatot a hazai bíróságokon. Az EJEB ebben az ügyben megállapította a tisztességes eljáráshoz (6. cikk 1. bekezdés) és a magánélethez való jog sérelmét, és úgy érvelt, hogy a német polgári bíróságok elmulasztották tiszteletben tartani a „kérelmező azon szabadságát, hogy nőként definiálja magát, ami pedig az ön-

rendelkezés legalapvetőbb elemének tekinthető”. Az önálló nemi identitásról alkotott határozott állásfoglalásában az EJEB kifejtette, hogy az „Egyezmény valódi lényege az emberi méltóság és az emberi szabadság tiszteletben tartása, és ennek megfelelően a transzszexuálisok számára is biztosítandó a személyes fejlődéshez, illetve a fizikai és erkölcsi biztonsághoz való jog.”⁴⁵ Az L. kontra Litvánia ügyben az EJEB úgy érvelt, hogy az állam köteles a teljes nemátalakító műtétre vonatkozóan szabályokat alkotni úgy, hogy a részleges nemváltoztatáson átesett személy is befejezhesse az eljárást és regisztráltathassa új nemi identitását.⁴⁶

Az EJB a Toonen-ügyben a Dudgeon- és a Norris-ügyből ismert felfogást alkalmazta, amikor Ausztráliával szemben megállapította az Egyezmény 17. cikkének megsértését. Hangsúlyozta, hogy az azonos neműek közötti szexuális kapcsolat tilalma, még ha nem is alkalmazták a gyakorlatban, akkor is ésszerűtlen beavatkozást jelent Toonen úr magánszférájába.⁴⁷ Az EJB-nek azóta nem volt lehetősége arra, hogy egyéni panaszok alapján indított eljárásokban alkalmazza a magánszférához való jogot a szexuális orientáció vagy a nemi identitás kérdéseiben. A Joslin-ügyben elmulasztották az alkalmat, mivel Joslin asszony sikertelenül érvelt abban az alapvető kérdésben, hogy az Egyezménynek a házasságról szóló 23. cikke ugyanúgy védi az azonos neműek közötti kapcsolatot, mint a heteroszexuálisokét.⁴⁸ Az EJB maga sem használta ki a lehetőséget, hogy a magánszférára alapozott megközelítést az időszaki jelentések vizsgálata során alkalmazza. Ezekben a magánszférával kapcsolatos jogokat kizárólag az azonos neműek közötti szexuális kapcsolat kriminalizálásával összefüggésben tárgyalta (csakúgy, mint a CESC, a CEDAW és a CRC). Figyelembe véve, hogy Európában viszonylag szigorúan és széles körben foglalkoznak a magánélet védelméhez kapcsolódó jogokkal, ennek a gyakorlatnak a hiánya figyelemre méltó. Ez vagy az egyezmények végrehajtását felügyelő szervezetek tagjainak a témát illető kellemetlen érzéseinek tudható be, vagy pedig a civil társadalmi szervezetek számlájára írható, mivel nem tudták felhívni a figyelmet az ilyen jellegű ügyekre.

(c) Az egyéb emberi jogok védelmének általános biztosítása mindenki számára, tekintet nélkül a szexuális orientációra vagy a nemi identitásra

2006-ban az EJB egyik vizsgálata során, amelyben egy időszaki jelentést vizsgált a testület, egy kormányzati képviselő az egyik bizottsági tag kérdésére válaszolva a transzszexuálisok ellen alkalmazott

rendőrségi erőszakkal kapcsolatban megjegyezte, hogy az Egyezségokmány nem említi ezeket az embereket. Ebből mintha az következett volna, hogy ők kevésbé jogosultak védelemre. Természetesen bármely hasonló nézet tarthatatlan. Az EJB és az ENSZ más testületei az időszaki jelentések vizsgálatakor többször is felhívták a figyelmet arra, hogy az eltérő szexuális orientációjú és nemi identitású személyek számára is egyformán biztosítani kell az általánosan alkalmazandó emberi jogok nyújtotta védelmet. Az EJB a kérdés számos aspektusát vizsgálta: „erőszakos bűncselekmény elkövetése eltérő szexuális orientációjú kisebbséggel szemben, beleértve a rendvédelmi szerveket [és] a gyűlölet-bűncselekményekkel kapcsolatos törvényi szabályozásban az ilyen jellegű cselekmények szerepeltetésének elmulasztását”,⁴⁹ „a szexuális kisebbségek jogai iránti fokozottabb érzékenység érdekében az államnak megfelelő képzést kell biztosítania a rendvédelmi és bírósági alkalmazottaknak”,⁵⁰ „a Bizottság kifejezi aggodalmát azon incidensek miatt, amelyekben embereket szexuális orientációjuk (9. cikk) miatt támadtak meg, egyes esetekben pedig meggyilkoltak, illetve az ilyen törvénytelen ségekkel foglalkozó vizsgálatok alacsony száma miatt”.⁵¹ A Gyermekjogi Bizottság kifejezte aggodalmát amiatt, hogy fiatal homoszexuálisok és transzszexuálisok „nem férnek hozzá a megfelelő információhoz, támogatáshoz és a szükséges védelemhez, amely lehetővé tenné a számukra, hogy a szexuális orientációjuknak megfelelő életet éljenek”.⁵² A Kínzás Elleni Bizottság (*Committee Against Torture, CAT*) gyakorlata szintén említésre méltó. Számos esetben kifejezte aggodalmát a homoszexuálisok kínzása (például Argentínában⁵³ és Egyiptomban⁵⁴), 2002-ben pedig „a venezuelai szexuális kisebbségek és transznemű aktivisták ellen irányuló fenyegetések és támadások miatti panaszok” kapcsán.⁵⁵

A korábbi ENSZ Emberi Jogok Bizottsága keretein belül folytatott különleges eljárások és a jelenlegi Emberi Jogi Tanács gyakorlata bőségesen szolgál példákkal az általános emberi jogi jogvédelem és a diszkriminációtilalom alkalmazására az eltérő szexuális orientációjú és nemi identitású személyek esetében. Az Önkényes őrizetbe vétel elleni munkacsoport (*Working Group on Arbitrary Detention*) gyakran hivatkozik a Toonen-ügyre a homoszexuálisok önkényes fogvatartásának vizsgálatakor. Az ENSZ főtitkárnak az emberi jogi jogvédők helyzetével foglalkozó különmegbízottja következetesen elítéli a lesbikus, meleg, biszexuális, transznemű és intersexuális aktivisták megfélemlítését, illetve az őket érő támadásokat.⁵⁶ Olyan emberi jogi sérelmekre is felhívta a figyelmet, mint az önkényes őrizetbe vétel,

a kínzás, az azonnali kivégzés, a szólás-, mozgás- és gyülekezési szabadság, valamint a politikai és a közéletben való részvétel önkényes és indokolatlan korlátozása és akadályozása.

A különmegbízott utalt a többszörös viktimizáció jelenségére: a már eleve sebezhető emberek néztek szembe magas kockázattal, amikor eltérő szexuális orientációjú és nemi identitású társaik érdekeit képviselték. 2002-ben a női jogvédők tevékenységéről a következőképpen számolt be: „a női emberi jogi aktivisták nagy árat fizetnek a mások emberi jogainak érdekében végzett munkájukért. [...] A női jogvédők fellépése az emberi jogokért és az emberi jogi visszaélések áldozataiért – legyenek akár bevándorlók, menekültek, menedékkért folyamodók vagy politikai aktivisták, vagy pusztán olyan emberek, akik szándékuk ellenére szorultak a társadalom peremére, mint a korábbi elítéltek vagy a szexuális kisebbségekhez tartozók – megfélemlítéssel, zaklatással, jogtalan elbocsátással, halálos fenyegetéssel, kínzással és megalázó bánásmóddal, de akár halállal is járhat.”⁵⁷ Hasonlóan a kisebbséghez tartozóknak a „társadalmi és kulturális normáktól eltérő identitásuk és személyes adottságaik, mint például szexuális orientációjuk” miatti „kizárása sokrétű formáira” hívta fel a figyelmet a kisebbségi ügyekkel foglalkozó független szakértő is.⁵⁸ A rasszizmus, faji diszkrimináció, ideggyűlölet és az azokkal kapcsolatos intolerancia jelenlegi formáival foglalkozó különmegbízott rávilágított a faji kisebbségeken belüli problémákra: „a fekete homoszexuálisokat kettős diszkrimináció sújtja, egyrészt bőrszínük, másrészt szexuális orientációjuk miatt.”⁵⁹

Azok a különleges eljárások (*Special Procedures*), amelyek a gazdasági, szociális és kulturális jogokkal kapcsolatos kérdésekkel foglalkoznak, gyakran hívják fel a figyelmet arra, hogy e jogok megsértése milyen mértékben érinti az eltérő szexuális orientációjú vagy nemi identitású embereket. A lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való joggal foglalkozó különmegbízott messzemenő következtetéseket vont le a nemzetközi emberi jogi szabályozás vizsgálatából. Például 2004-ben megjegyezte, hogy „a legfontosabb emberi jogi alapelvek, akár csak a meglévő emberi jogi normák elkerülhetetlenül a szexuális jogok mint emberi jogok elismeréséhez vezetnek. A szexuális jogok magukban foglalják minden ember jogát arra, hogy szexuális orientációját – mások jogaira és jólétére tekintettel – kifejezze az üldöztetés, szabadsága korlátozása vagy a társadalmi összeütközés veszélye nélkül.”⁶⁰

Regionális szinten ugyancsak találunk példát arra, hogy az emberi jogi mechanizmusok keretében külön figyelmet kaptak az általánosan alkalmazandó

dó emberi jogok körében a szexuális orientációhoz és a nemi identitáshoz kapcsolódó problémák. Például az Európa Tanács jelenlegi emberi jogi biztosa, Thomas Hammarberg rendszeresen kifejezi aggodalmát a nemzeti szinten jelentkező, szexuális orientációval kapcsolatos visszásságok miatt. Emlékeztetes az ilyen jellegű kérdéseket részletesen és alaposan tárgyaló 2007-es „memoranduma”, amelyet a lengyel kormánynak címzett.⁶¹

Külön problémát jelentenek azok az általánosan megfogalmazott emberi jogok, amelyek esetében a hasznélvezői kör korlátozott. A mi témánk szempontjából a probléma azokat a jogokat érinti, amelyek a szexuális többség preferenciáit tükröző szituációkra és választásokra vonatkoznak. A kérdés a házassághoz való joggal kapcsolatban került napirendre. Az EJB a Joslin-ügyben kijelentette, hogy „a »férfi-nő« fogalompár használatát az Egyezségokmány III. részében máshol szokásos általános kifejezésekkel szemben következetesen és egységesen úgy értelmezték, mint amely az Egyezségokmány 23. cikk 2. bekezdése alapján azt a szerződéses kötelezettséget rója a tagállamokra, hogy csak azt a kapcsolatot ismerjék el házasságként, amelyet egy férfi és egy nő kíván létesíteni”.⁶² Kevésbé világos, hogy az Egyezségokmány elismeri-e azonos neműek nem házasságon alapuló családjainak jogait. Az 23. cikk 1. bekezdése hangsúlyozza a család alapvető fontosságát és az állam védelmi kötelezettségét, anélkül, hogy kitérne arra, milyen családformákra gondol. Csak a 23. cikk 2. bekezdésében találunk utalást a férfi és nő azon jogára, hogy házasságot kössenek és családot alapítsanak. Ebből azonban nem következik, hogy a 23. cikk 2. bekezdése szűkítené a 23. cikk 1. bekezdésében szereplő család fogalmát, és ezzel kapcsolatban azt is megjegyezhetjük, hogy az EJB a 19. számú General Commentben elismerte a többféle családforma létezését.⁶³ Az EJB nem mulasztotta el bírálni azokat az államokat, amelyek kizárják az azonos nemű párokat az olyan családi juttatásokból, mint például a nyugdíjjogosultságok átruházhatósága (lásd a fentebb hivatkozott Young kontra Ausztrália és az X. kontra Kolumbia ügyet). Ezek az esetek ugyanakkor csak a 26. cikkre alapozott jogvitákra vonatkoztak, és az X.-ügyben az EJB két tagja különvéleményében megfogalmazta, hogy „az azonos nemű párok az Egyezségokmány értelmében nem alkotnak családot, és nem élvezhetik azokat az előnyöket és juttatásokat, amelyek a családot mint különböző nemű személyekből álló egységet illetik meg”.⁶⁴

Az EJB számos esetben megerősítette, hogy a házasság az Egyezmény értelmében két „ellentétes biológiai nemű” személy kapcsolata,⁶⁵ de a Good-

win-ügyben hangsúlyozta, hogy a »nem« nem határozható meg pusztán biológiai alapon, azaz egy nemváltoztató műtéten átesett személy jogosult az immár ellentétes nemű partnerével házasságot kötni”.⁶⁶ Bár az EJB nem foglalkozott kifejezetten a család és a házasság közötti különbség kérdésével, többször jelezte, hogy a stabil homoszexuális kapcsolatok a jogokat tekintve nem egyenértékűek a heteroszexuálisok közötti kapcsolatokkal.⁶⁷ Ugyanakkor a Salgueiro da Silva Mouta-ügyben az EJB a homoszexuális kapcsolatban élő férfi családi élet védelméhez való jogának sérelmét állapította meg, bár a család itt figyelembe vett egységét a lányával, nem pedig a partnerével alkotta.⁶⁸ A Goodwin-ügyben pedig az EJB kész volt arra, hogy az Egyezmény 8. [helyesen: 12. – *a szerk.*] cikkében szereplő „férfi és nő házassághoz való jogának” fogalmát rugalmasan értelmezze, figyelembe véve a társadalomban lejátszódó változásokat.⁶⁹

4. A YOGYAKARTA-FOLYAMAT

Az ENSZ emberi jogi főbiztosa, Louise Arbour felhívta a figyelmet a jogot és a gyakorlatot jellemző szemléletmód különbözőségére. Egy lesbikusoknak, melegeknek, biszexuálisoknak és transzneműeknek fenntartott fórumon felvetette, hogy bár az egyetemesség és a diszkriminációmentesség elvei a szexuális orientáció és a nemi identitás alapján is alkalmazandók, a nemzetközi jogban ezeknek a jogoknak átfogóbb kifejezésére van szükség, „pontosan az államok normatív és a nemzetközi szakértő testületek értelmező munkája közötti találkozási pont lehet az a hely, ahol ennek közös alapja létrejöhet”.⁷⁰ Emellett a szakértők arra is felhívták a figyelmet, hogy a nemzetközi gyakorlatnak is hasznára válna egy átgondoltabb és összefüggőbb terminológia alkalmazása a szexuális orientációval és a nemi irányultsággal kapcsolatos ügyek elbírálásakor.⁷¹ Míg egyes speciális eljárások, emberi jogi egyezmények végrehajtását ellenőrző szervezetek és államok szívesen utalnak a „szexuális orientációra” vagy a „nemi identitásra”, mások „leszbikusokról”, „melegekről”, „transzneműekről” vagy „transzszexuális” emberekről, megint mások pedig „szexuális preferenciáról” beszélnek vagy a „szexuális kisebbségek” elnevezést használják. Továbbá a nemi identitás kérdései még kevésbé kidolgozottak, néhány eljárás és állam úgy hivatkozik a transzszexualitásra mint „szexuális orientációra”, míg mások őszintén bevallják, hogy nem értik a fogalmat.⁷²

A különböző megközelítéseknek, következtetéseknek, joghézagoknak és kínálózó esélyeknek

ebben a kontextusában születtek meg a Yogyakarta alapelvek (Alapelvek) a nemzetközi emberi jogi szabályok alkalmazásáról a szexuális orientációval és nemi identitással kapcsolatban.⁷³ A Yogyakarta alapelvek kidolgozását emberi jogi civilszervezetek koalíciója kezdeményezte még 2005-ben, és ezt karolta fel a Nemzetközi Emberi Jogi Szolgálat (*International Service for Human Rights*) és a Jogászok Nemzetközi Bizottsága (*International Commission of Jurists*). Felmerült a javaslat, hogy az Alapelveknek hármas funkciója legyen.⁷⁴ Először is fel kell „térképezni” az eltérő szexuális orientációjú és nemi irányultságú embereket érő emberi jogi sérelmeket. Ezt olyan körültekintően és átfogóan kell elvégezni, amennyire csak lehetséges, figyelembe véve azt is, hogy a világ különböző részein az emberi jogok megsértése különböző módon történik. Másodsor, a nemzetközi emberi jogi szabályozásoknak az ilyen esetekre való alkalmazását olyan világosan és pontosan kell meghatározni, amennyire csak lehetséges. Végezetül az Alapelveknek részletesen meg kell fogalmaznia azokat az állami kötelezettségeket, amelyek az emberi jogok hatékony végrehajtásához szükségesek.

Bár néhány résztvevő eredetileg egy tömör, általános fogalmakkal kifejtett, jogi alapelvekből álló nyilatkozatot látott maga előtt, a tanácskozás végül arra az álláspontra helyezkedett, hogy az emberi jogi sérelmek áldozatainak változatos körülményei sokkal kidolgozottabb megközelítést igényelnek. Azt is megállapították, hogy a szövegeket olyan módon kell megfogalmazni, hogy azok tükrözzék a nemzetközi emberi jogi egyezmények szóhasználatát, ezáltal erősíthető a tekintélye mint jogi iránymutatásokat megfogalmazó deklaráció.

Összesen huszonkilenc alapelv fogalmazódott meg. Mindegyik három részből áll: egy nemzetközi emberi jogból vett állítás, annak alkalmazása egy adott helyzetben, és az adott jogi előírás által az államra rótt kötelezettségek jellegének megállapítása. Az alapelvek bizonyos rendben követik egymást. Az első három az emberi jogok egyetemességét és a minden emberre való diszkriminációmentes alkalmazását fekteti le, valamint kimondja, hogy minden embernek joga van jogalanyiségének elismeréséhez. A szakértők ezeket az elemeket a szöveg elejére helyezték annak érdekében, hogy felhívják a figyelmet az emberi jogok egyetemességének alapvető, minden egyebet megelőző fontosságára és az eltérő szexuális orientációjú és nemi irányultságú embereket érő emberi jogi sérelmek nagyságrendjére és elterjedtségére, ahogy arra is, hogy ezeket az embereket általában láthatatlanná teszik a társadalomban és annak jogrendszerében. A 4–11. alapelv az élethez való jogot, az erőszak és a kínzás tilalmát, a magánélethez

való jogot, a jogorvoslati lehetőségekhez való hozzáférést és az önkényes fogva tartás tilalmát fogalmazza meg. A 12–18. alapelv a diszkriminációmentesség fontosságát hangsúlyozza a gazdasági, szociális és kulturális jogok gyakorlása során, beleértve a foglalkoztatást, a lakhatást, a társadalombiztosítást, az oktatást és az egészségügyet. A 19–21. alapelv az önkifejezéshez, a saját identitás és szexualitás kifejezéséhez való jog fontosságát emeli ki, beleértve a nyilvános gyülekezéseken és eseményeken való békés részvétel, valamint az egyesület létrehozásához fűződő jogát, anélkül, hogy az állam a szexuális orientációra vagy nemi identitásra tekintettel beavatkozna. A 22. és 23. alapelv nyomatékosítja, hogy az egyénnek joga van menedéket keresni a szexuális orientációja vagy nemi identitása miatti üldözések elől. A 24–26. alapelv a családi életben, a közösségekben és a közösség kulturális életében való, a nemi identitásra vagy nemi irányultságra vonatkozó diszkriminációtól mentes részvétel jogát deklarálja. A 27. alapelv elismeri az emberi jogoknak a szexuális orientáción és nemi identitáson alapuló hátrányos megkülönböztetéstől mentes védelméhez és támogatásához való jogot, és az állam kötelezettségét az ilyen területen tevékenykedő aktivisták védelmére. A 28. és 29. alapelv a jogsértők felelősségre vonásának fontosságát hangsúlyozza, és biztosítja a jogszérelmet szenvedettek megfelelő kárpótlását.

Minden egyes alapelv tartalma a szakértők által azonosított emberi jogi kihívást tükrözi, a törvénynek az adott helyzetre történő alkalmazásával együtt. Mint ilyenek, stílusukban és tartalmukban erősen különböznek. Ugyanakkor az állami kötelezettségek általános tipológiája jól megfigyelhető: (a) a kifogásolt eljárások megszüntetéséhez szükséges minden törvényalkotási, adminisztratív és egyéb rendelkezés megtétele; (b) a veszélyben lévők védelmére vonatkozó rendelkezések megalkotása; (c) az elkövetők felelősségre vonása és az áldozatok kárpótlása; (d) az emberi jogi kultúra támogatása az oktatás, a képzés eszközeivel és a közvélemény tudatosságának növelésével.

A szakértők a jelenlegi nemzetközi jog állapotát kívánták rögzíteni. E tanulmány szerzői az Alapelvek következetességét saját jogfelfogásukkal összevetve állítják, hogy (amint azt ez az írás is mutatja) ezt a célt el is érték. Felvethető ugyanakkor, hogy bizonyos esetekben az Alapelvek tovább kellett volna menjenek, ami a jog bizonyos helyzetekben való alkalmazását illeti. Például a szólás és véleménynyilvánítás szabadságáról szóló 19. alapelvben, amelyben megfogalmazták az állam kötelezettségét, hogy a médiaszabályozáson keresztül biztosítsa a diszkriminációmentességet, csak az „államilag

szabályozott” médiát említették. Míg az egészen világos, hogy az ilyen médiumok esetében tilos mindenfajta diszkriminatív gyakorlat, az nem egyértelmű, hogy a kötelezettséget a nem államilag szabályozott médiára is ki kell-e terjeszteni. Az ilyen és ehhez hasonló esetekben megállapíthatjuk, hogy a szakértők figyelembe vették az antidiszkriminációs törvényeknek a magánszférában való alkalmazhatóságával kapcsolatos jogi bizonytalanságokat. Néhány más esetben az Alapelvek tág kört ölelnek föl és nem eléggé normatívak, ami valószínűleg ismét csak a jog vagy a jogalkalmazás bizonytalanságait tükrözi. Ez megmagyarázhatja a 21. (b) alapelv fogalmazásmódját, amely szerint „a szexuális orientációra és nemi identitásra vonatkozó különböző vélemények, meggyőződések és elkötelezettségek kifejezése, gyakorlása és hirdetése nem történhet az emberi jogokkal összeegyeztethetetlen módon”. Ez a megfogalmazás tisztázatlanul hagyja például, hogy egy vallási közösség kizárhat-e tagjai közül valakit szexuális orientációja miatt, jöllehet az alapelv minimumként megköveteli, hogy az ilyen kizárásnak is legyen jogi alapja. Egy másik kritika az Alapelvekkel kapcsolatban, hogy bár megkísérli a lehető legtöbb tényállást lefedni, ebben a tekintetben a dokumentum mégsem tekinthető teljes körűnek. Például felmerült, hogy hasznos lett volna utalni a gyógyszeres kezeléshez való hozzáférés jogára a kevésbé fejlett országok miatt, csakúgy, mint általában az azonos neműek közös háztartásaiban jelentkező családon belüli erőszak jelenségére. Kétségtelen az is, hogy az Alapelvekkel foglalkozó kommentárok számának bővülésével további hiányosságok is napvilágra fognak kerülni.

Annak az igénye, hogy a szöveg a jelenlegi jogi szabályozással összhangban álljon, azt eredményezte, hogy a végleges szövegből kimaradtak olyan elemek, amelyek az előkészületi munkák során még felmerültek. Például nem található a végső szövegben a nem heteroszexuális házassághoz való jog megnevezés. Ehelyett a 24. alapelvnek a családalapításhoz való jogról szóló (e) bekezdése csak az azonos neműek közötti házasságok diszkriminációját tiltja, de csak azokban az országokban, ahol azt már elismerték.

Érdemes megjegyezni, hogy az Alapelvek kizárólag nem semleges kifejezéseket használ. Ez a megközelítés szándékos volt, egyrészt annak érdekében, hogy nemi identitástól függetlenül biztosítsák az Alapelvek teljes körű alkalmazhatóságát minden ember számára, másrészt hogy elkerüljék a nem bináris alapon történő meghatározást. Ennek a célnak az eléréseért azt az árat kellett megfizetni, hogy a szövegben láthatatlanná vált a nőket érintő speciális

kérdésekre és helyzetekre történő utalás. Felvethető, hogy ez a hiányosság csökkenti a dokumentum képességét arra, hogy hatékonyan foglalkozzon a leszbikusokat számos országban érintő problémákkal.

A szakértők egy rövid, kilenc bekezdésből álló preambulomot csatoltak az Alapelvekhez. A preambulum elfogadását vita előzte meg a járulékos szöveg hatásairól: felvetődött, hogy ez elvonhatja a figyelmet az Alapelvekről. A preambulum felvázolja a dokumentum kontextusát, utalva azok tapasztalataira, akiket vélt vagy valós szexuális orientációjuk vagy nemi identitásuk miatt diszkrimináltak, arra, hogy a nemzetközi emberi jogok milyen mértékben voltak képesek kezelni az ilyen eseteket, és hogy e joganyag „szisztematikus alkalmazásának milyen jelentős haszna lehet”. Fontos megjegyezni, hogy a bevezetés tartalmazza a szexuális orientáció és a nemi identitás definícióját. Ezek a meghatározások, amelyek az érdekvédő szervezetek által széles körben használt megfogalmazásokon alapulnak, megteremtik az Alapelvek alkalmazásának személyes hatályát. A bevezetés elismeri az Alapelvek szövegében meglévő hiányosságokat és pontatlanságokat, és megfogalmazza annak szükségességét, hogy a tartalmát folyamatosan felül kell vizsgálni és ha szükséges, a jogi változásokra és az eltérő szexuális orientációjú és nemi identitású személyek helyzetének megváltozott felfogására tekintettel újra kell szövegezni.

Míg az Alapelvek az államoknak mint a nemzetközi emberi jogi szabályozások kötelezettjeinek szólnak, a szakértők úgy vélték, hogy az eltérő szexuális orientációjú és nemi identitású személyek jogvédelme szempontjából releváns többi fél számára is meg kell fogalmazni ajánlásokat. Tizenhat ilyen ajánlás készült, amelyeket a nemzetközi kormányok közötti és nem kormányzati szervezetek, nemzetközi bírói és emberi jogi testületeknek, nemzeti emberi jogi intézményeknek, kereskedelmi szervezeteknek és másoknak címeztek.

5. AZ ALAPELVEK HATÁSA ÉS ÉRTÉKELÉSE

A Yogyakarta alapelveket elsősorban a kibocsátásuk óta gyakorolt hatásuk alapján értékelhetjük. E tekintetben érdemes megvizsgálni, hogy az Alapelvek címzettjei elsősorban az államok vagy a nemzetközi szervezetek, a különleges eljárások szereplői, az ENSZ emberi jogi egyezményeinek végrehajtását felügyelő testületek és a civil társadalom hogyan reagáltak. Figyelembe véve, hogy a terjesztés jelenleg is tart és nemzetközi szinten nem feltétle-

nül hallunk minden kezdeményezésről, az áttekin-
tés nem lehet teljes körű. E tanulmány szerzői ezért
arra szorítottak, hogy az ENSZ különböző fóru-
main elhangzottakat megvizsgálják, és emellett fel-
jegyezték a más forrásból származó legfontosabb re-
akciókat is.

*(a) Az államok és az ENSZ fórumok
más szereplőinek a reakciói*

Az idő most nem kedvez az átfogó emberi jogi kez-
deményezések elindításához az ENSZ-ben. A szerve-
zet reformon esik át, és ez az Emberi Jogi Tanács
vonatkozásában azt jelenti, hogy elsősorban szerve-
zeti kérdésekre koncentrál, ami időnként elvonja a
figyelmét az érdemi emberi jogi problémákról. Tek-
intettel erre, valamint az Alapelvek elfogadása óta
eltelt rövid időre és a nemzetközi mechanizmusok
nehézkés változásaira, levonhatjuk azt a következtet-
ést, hogy a Yogyakarta alapelvek meglepően sikeres
fogadtatásban részesült. Számos megfigyelő és tag-
ország idézte a Tanács előtti ügyekben. Napokkal a
genfi közzététel után több mint harminc ország tett
pozitív lépéseket a szexuális orientációval és a nem-
i identitással kapcsolatos ügyekben, hét ország pe-
dig kifejezetten a Yogyakarta alapelvekre hivatko-
zott, „áttörőnek” nevezve, mint amely „jogi kötele-
zettség erejű nemzetközi mintákat” fejez ki, „ame-
lyeket minden államnak követnie kell”, és az ENSZ
Emberi Jogi Tanácsa, az emberi jogi főbiztos, a kü-
lönleges eljárásokkal foglalkozó részleg és az emberi
jogi egyezmények végrehajtását felügyelő testületek
figyelmébe ajánlotta. Az Alapelvek azt ajánlja, hogy
az Emberi Jogi Tanács „fogadja be” a dokumentu-
mot, és „érdemben foglalkozzon az emberi jogok-
nak a szexuális orientáció és nemi identitáson alapu-
ló megsértésével, hogy ezzel is az Alapelvek be-
tartására ösztönözze az államokat”.⁷⁵ Bár a Tanács
által befogadás – legalábbis rövid távon – megle-
hetősen ambiciózusnak tűnhet, emlékezzünk arra,
hogy a szexuális orientációról, nemi identitásról és
emberi jogokról szóló norvég közös nyilatkozat fel-
hívta a Tanács elnökét, hogy egy alkalmas követke-
ző ülésen biztosítson időt „a szexuális orientációval
és nemi identitással kapcsolatos kérdések megvitá-
sára”.⁷⁶ Az Alapelvek által kitűzött „érdemi megfon-
tolás” előreláthatóan 2008–2009-ben történhet meg,
amikor valószínűleg számos állam fog az Alapelvek-
re hivatkozni a viták kereteinek tisztázásakor.

Az államok közös és önálló közbenjárása mel-
lett a Tanács számára számos más mechanizmus is
rendelkezésre áll, amelyeken keresztül az Alapel-
vek érvényesíthető, és ezek közül némelyeket ma-
ga az Alapelvek is említ. Például a dokumentum ki-

fejezetten ajánlja, hogy a különleges eljárások so-
rán „fordítsanak kellő figyelmet a szexuális orien-
táción és nemi identitáson alapuló emberi jogi sé-
relmekre, és integrálják az Alapelveket a mandátu-
moknak megfelelően meghozott intézkedések vég-
rehajtása során”.

Érdekes lehetőségeket ajánl az Alapelvek alkal-
mazására a Tanács új eljárása, az általános emberi
jogi felülvizsgálati eljárás (*Universal Periodic Revi-
ew*), amelynek célja, hogy a korábbi Emberi Jogok
Bizottsága terhére rótt átpolitizálódással és szelekti-
vitással kapcsolatban felmerült kifogásokat orvosol-
ja azzal, hogy mind a százkilencvenkét ENSZ-tag-
ország emberi jogi gyakorlatát négyévenként górcső
alá veszi.⁷⁷ A felülvizsgálati eljárás együttműködésen
alapul azért, hogy az államok teljesíthessék nemzet-
közi kötelezettségeiket és javíthassák országuk em-
beri jogi helyzetét. Az első ellenőrzési ciklusban a
tizenhat vizsgált országból tizenhárom esetében ad-
tak be dokumentumokat a szexuális orientációval,
nemi irányultsággal és a tágabban vett szexuális jo-
gokkal foglalkozó civil szervezetek. A beadványok
jó része kifejezetten a Yogyakarta alapelvekre hivat-
kozott, egyrészt hogy pontosítsa az állami kötele-
zettségek természetét és jellegét, másrészt hogy azo-
nosítsa azokat a javasolt intézkedéseket, amelyeket
az egyes államoknak meg kell tenniük az emberi jo-
gi kötelezettségeik teljesítéséhez. Az általános em-
beri jogi felülvizsgálati eljárás sokféle lehetőséget kí-
nál a beavatkozásra.

Az Alapelvek azt is javasolja, hogy az ENSZ em-
beri jogi főbiztosa karolja fel a dokumentumot, „tá-
mogassa világszerte az alkalmazását” és integrál-
ja azt hivatala munkájába „helyi szinten is”.⁷⁸ Ki-
bocsátásának New York-i megünneplésére készült
írásos nyilatkozatában a főbiztos úgy jellemezte az
Emberi jogok egyetemes nyilatkozatának hatvana-
dik évfordulóját, mint „nagyszerű lehetőséget arra,
hogy felidézzük az emberi jogok központi alapel-
veit: az egyenlőséget, az egyetemességet és a diszk-
riminációmentességet”. Ma már „elképzelhetlen-
nek” tartjuk, hogy valakit faji, vallási vagy társadal-
mi alapon kizárjanak ezekből a jogokból, és ugyan-
így „el kell vetnünk bármilyen próbálkozást arra,
hogy a szexuális orientáció vagy a nemi identitás
alapján ilyen módon járjanak el”. A főbiztos úgy je-
lemezte a Yogyakarta alapelveket mint az ezekre az
alapvető elvekre való „időszerű emlékeztetést”.⁷⁹ Bár
nem teljesítette az Alapelvek „befogadására” tett fel-
kérést, de beszédében kifejezte a benne foglalt érté-
kek fontosságát, és az is említésre érdemes, hogy az
Alapelvek kibocsátásának eseményét választotta ar-
ra, hogy kifejezze hivatala „erős elkötelezettségét”
minden személy emberi jogainak védelme és támo-

gatása iránt, tekintet nélkül azok szexuális orientációjára vagy nemi identitására. Bármilyen visszafogottak legyenek is a főbiztos személyes nyilatkozatai, elképzelhető, hogy hivatala rugalmasan integrálja munkájába az alapelveket.

Emellett a Yogyakarta alapelvek más ENSZ-mechanizmusok számára is megfogalmazzanak ajánlásokot, így például az emberi jogi egyezmények végrehajtását ellenőrző testületek, az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa és az ENSZ-ügynökségek részére. A tudatosság-növelő munka elkezdődött, az Alapelveket megkapták e szervezetek tagjai, bemutató előadás tartottak az ellenőrző testületek vezetőinek éves találkozójukon, és rövid előadást szerveztek az Emberi Jogi Tanács számára. Míg ez az előkészítő munka hozzájárulhat az Alapelvekben foglalt azon javaslat megvalósításához, hogy az ellenőrző testületek mandátumuk teljesítése során integrálják a dokumentumot, beleértve a benne alkalmazott esetjogot és az állami jelentések vizsgálatát,⁸⁰ addig az arra vonatkozó ajánlat, hogy alkossák meg a vonatkozó „General Commenteket vagy más értelmező szövegeket”,⁸¹ jelentősen hosszabb távú célkitűzésnek látszik.

(b) Az államoknak az Alapelvekre adott egyéb válaszai

Több állam kifejezte azt a szándékát, hogy az Alapelveket iránymutatásként vegye igénybe a policy-döntései során. A holland külügyminiszter olyan emberi jogi stratégiát dolgozott ki a parlamentben való megvitatásra, amely hangsúlyozza, hogy a „Yogyakarta alapelveket a kormányzat az általa kitűzött politikai irányelvek vezérfonalának tekinti”,⁸² és számos részletes javaslatot is tesz, amelyek között megtalálható az ilyen feladatokat ellátó nemzetközi és helyi civilszervezetek működését elősegítő kapacitás-növelés. A kanadai kormány úgy jellemezte az Alapelveket mint „hasznos lenyomatot”, amely mentén a szexuális orientációra és nemi identitásra vonatkozó emberi jogokkal kapcsolatos nemzetközi fejlődés mérhető.⁸³ Az uruguay-i kormány az Alapelvekre mint „a szexuális orientáció és a nemi identitáson alapuló hátrányos megkülönböztetés felletti győzelemhez hozzájáruló fontos dokumentumra” hivatkozott.⁸⁴ A brazil kormányzat célja, hogy megjelentesse az Alapelvek portugál fordítását, és felhasználja egy 2008-as esemény során a „homofóbiamentes Brazília” program népszerűsítéséhez.⁸⁵ Az argentin kormány kijelentette, hogy a Yogyakarta alapelvekben érintett számos problémával már a 2004-es diszkriminációellenes nemzeti akciótervükben foglalkoztak.⁸⁶ Más államok bilaterális szerző-

déseikben hivatkoznak az Alapelvekre. A holland kormányzati stratégia részét képezi a homoszexuális kapcsolatok dekriminalizációjának felvetése az érintett államokban. Regionális szinten az Európai Parlament Meleg és lesbikus jogok csoportja jóváhagyta az Alapelveket, és az Európa Tanács emberi jogi biztosának frissen kinevezett tanácsadója jelezte, hogy a Yogyakarta alapelvek fontos referenciaként fognak szolgálni a hivatal egyik elsődleges céljának megvalósításában, nevezetesen a szexuális orientáción és nemi identitáson alapuló hátrányos megkülönböztetés nemzeti és tematikus vizsgálatában.

Érdekes módon míg számos állam várat magára a Yogyakarta alapelvek elfogadásával, vannak olyan korai jelek, amelyek arra utalnak, hogy a helyhatósági vezetők és a nemzeti emberi jogi intézmények nagyobb hajlandóságot mutatnak az Alapelvek melletti elköteleződésre. Például Dél-Afrikában, ahol a kormányzat képviselői nem vettek részt egy olyan konferencián, melynek témái között szerepelt a gender, a szexualitás, a HIV/AIDS és az emberi jogok, a johannesburgi helyhatósági tanács szóvivője ezt az eseményt választotta arra, hogy jelezze a közéletben jelentkező, a szexuális orientáción alapuló hátrányos megkülönböztetés alkotmányos tilalmára vonatkozó „kollektív amnéziát” célzó bírálatát, és hogy elismerően nyilatkozzék a Yogyakarta alapelvekről. Felkérte a konferencia résztvevőit, hogy biztosítsák: „mind az alkotmányt, mind a Yogyakarta alapelveket elfogadják az egyre sokszínűbb közösségeink tagjai Johannesburgban és nemzetközileg egyaránt”.⁸⁷

(c) A civil társadalom válaszai

A J Ajánlás ellenére a nem (vagy legalábbis korlátozott) részvételen alapuló felfogás, amely szükségszerű velejárója a szakértők vezetett előkészítési folyamatnak, azzal a kockázattal jár, hogy az eljárást vagy a szöveget éppen azok a közösségek tekintik majd elitistának és vetik el, amelyeknek a helyzetén javítani akart, és akiknek a támogatása sorsdöntő jelentőségű. Minden aggodalom dacára az előzetes jelzések biztatók. Az Alapelveket különböző konferenciákon mutatták be és vitatták meg Afrikában, Latin-Amerikában, Kelet-Európában és Ázsiában, és a világ számos országának civilszervezetei kértek példányokat terjesztésre. A civilszervezetek a kormányokkal való tárgyalásaik során is hivatkoznak az Alapelvekre.

Bár nehéz meghatározni a civil társadalom aktivitásának okait, jelen tanulmány szerzői civilszervezetek vezetőivel folytatott informális beszélgetéseik alapján a következő tényezőket azonosították. Ilyennek tekinthető az, hogy az Alapelvek meg-

szövegezésében részt vevő szakértők számos olyan kompetencia és készség birtokosai voltak, amelyek mind a nemzetközi jog, mind a szexuális orientáció és a nemi identitás kérdéseiben relevánsnak bizonyultak. Ez a helyzet biztosította a hozzáadott szakértelem egyensúlyát a szövegben, amelynek ahhoz, hogy hatékony lehessen, egyszerre kellett jogtudományi igényteliséggel fellelődni és szem előtt tartani „az eltérő szexuális orientációjú és nemi identitású emberek tapasztalatait és életét”.⁸⁸ Az Alapelvek preambuluma például hangsúlyosan említi a szexuális orientációjuk és nemi identitásuk miatt „erőszaknak, zaklatásnak, hátrányos megkülönböztetésnek, kizárásnak, megfélemlítésnek és előítéletnek” kitett embereket, csakúgy, mint a tény, hogy ez önazonosságuk rejtgetéséhez, félelemhez és láthatatlanságukhoz vezet,⁸⁹ ezek a tényezők pedig jelen vannak az érintett közösségekben. Egy internetes napló szerzője megjegyezte az Alapelvek elfogadásakor: „A nemzetközi emberi jog alapján most már hivatalosan embernek számítok. És tegnap még nem voltam az.”⁹⁰ E tanulmány szerzőinek mások azt is sugallták, hogy az egyes identitások kimerítő felsorolására tett kísérlet helyett a „szexuális orientáció” és a „nemi identitás” átfogó fogalmának használatával elkerülhető az identitáspolitikának némely kockázata, és egyben inkluzív megközelítést biztosít. Kedvező kritikát kapott az is, hogy az Alapelvek egy szinten kezeli a szexuális orientáció és a nemi identitás kérdését, ahelyett, hogy az utóbbit pusztán járulékos kategóriának tekintette volna. Végezetül elemzők rámutattak arra is, mennyire hasznos a jogvédelem szempontjából, hogy a szöveg kombinálta az alapelvek kinyilvánítását az államoknak szánt részletes ajánlásokkal.

Az Alapelvekre adott válaszok nem mindegyike volt pozitív. Egy vallási alapú csoport, a Katolikus Családi és Emberi Jogi Intézet felvette a kapcsolatot az ENSZ összes New York-i állandó képviselőjével a „veszélyes dokumentum” kapcsán, és ellátta őket a „Yogyakarta alapelvek hat problémája” című oktatási anyaggal, amelyben a következő aggodalmaikat fogalmazták meg: a dokumentum „aláírása a szülői és családi tekintélyt”, „a szólásszabadság jogát”, „a vallásszabadságot”, „a nemzeti önrendelkezést és a nemzeti demokratikus intézményrendszert”, „(fizikailag, pszichológiailag és erkölcsileg is) elősegíti az egészségtelen választásokat” és „képtelen a szexuális magatartás megítélésének objektív mintáival szolgálni”.⁹¹ A State of America elnevezésű csoport szintén elítélte az Alapelveket mint „az összes emberi és főleg természetes jog iránti támadást” és mint az „igazság megcsúfolását”.⁹² Ugyanakkor még ezek a bírálatok is tükrözik azt, hogy az

Alapelvek nagy nemzetközi figyelmet váltott ki, és az ellenzők és a támogatók egyaránt az eltérő szexuális orientációjú és nemi identitású személyek emberi jogainak elismerése irányába tett jelentős lépésként értékelik.

6. KÖVETKEZTETÉS

A Yogyakarta alapelvek, úgy tűnik, átmegy az alapvető teszten és relevánsnak minősül az érintett közösségek aktuális helyzeteiben, valamint hűen és koherensen tükrözi a nemzetközi jogi normák jelenlegi helyzetét. Nem meglepő, hogy máris megbecsülhető az a hatás, amellyel az Alapelvek kibocsátása jár, annak ellenére, hogy terjesztése még csak most indult meg, és a továbbiakban is szükség lesz a jogászok, tudósok és aktivisták folyamatos együttműködésére. Ugyanakkor, és erre maga az Alapelvek is felhívja a figyelmet, korántsem tökéletes munkáról van szó – egy adott időszak terméke, és a rendelkezésre álló korlátozott információkra és ismeretekre támaszkodik. Mint ilyen, az Alapelveket folyamatos alakítás alatt lévő munkának kell tekintenünk, amelynek nyitottnak kell lennie az őszinte vizsgálatra és az ezen alapuló fejlesztésre, pontosításra. Ily módon a Yogyakarta Alapelvek nagy valószínűséggel hozzájárul saját ígéretének beteljesítéséhez: „egy más jövő, amelyben az emberek egyenlő méltósággal és jogokkal szabadnak születnek, és a jogok segítenek valóra váltani ezt az értékes, minket a születésük megillető jogot”.⁹³

JRGGYZETEK

1. Lásd pl. Human Rights Watch: *Kuwait: Repressive Dress-Code Law Encourages Police Abuse. Arrests Target Transgender People*, sajtóközlemény, <http://hrw.org/english/docs/2008/01/17/kuwait17800.htm> [legutóbbi hozzáférés: 2008. február 15.] (a továbbiakban HRW közlemény).
2. A különmegbízott jelentése a rasszizmus, a faji diszkrimináció, az idegengyűlölet és a hozzájuk kapcsolódó intolerancia jelenkori formáiról, Emberi Jogok Bizottsága, 2006. március 26., E/CN.4/2006/16/Add.1, 72. bekezdés.
3. Uo., 72–73. bekezdés.
4. Uo., 30. bekezdés. Lásd továbbá HRW közlemény, 52–53. bekezdés.
5. Amnesty International: *Stonewalled: Police Abuse and Misconduct against Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender People in the US*, AI Index AMR 51/122/2005, September 2005, <http://www.amnestyusa.org/outf>

- ront/stonewalled/report.pdf [legutóbbi hozzáférés: 2008. február 15.], 113.
6. *Toonen v. Australia* (488/1992), CCPR/C/50/D/488/1992 (1994); 1-3 IHRR 97 (1994), 8.5. bekezdés. A különmegbízott jelentése a mindenki számára elérhető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jogról, Emberi Jogok Bizottsága, 2004. február 16., E/CN.4/2004/49 38. bekezdés; Arvind NARRAIN: *The Articulation of Rights around Sexuality and Health. Subaltern Queer Cultures in India in the Era of Hindutva*, Health and Human Rights 2004/2, 152; Human Rights Watch: *Uganda: State Homophobia Threatens Health and Human Rights*, sajtóközlemény, 2007. augusztus 23., <http://hrw.org/english/docs/2007/08/22/uganda16729.htm> [legutóbbi hozzáférés 2008. február 15.]; Human Rights Watch: „*More Than a Name*”, *State-Sponsored Homophobia and its Consequences in South Africa*, 2003. január 1., <http://www.hrw.org/reports/pdfs/g/general/safrighrc0303.pdf> [legutóbbi hozzáférés: 2008. február 15.]
 7. Lásd Mauro CABRAL: *Statement to UN Commission on Human Rights*, 61st session, Item 13: Rights of the Child, 2005. március 14-től április 22-ig, http://www.ilga.org/news_results.asp?LanguageID=1&FileCategory=61&FileID=567 [legutóbbi hozzáférés: 2008. február 15.]; *Fact sheets of the Intersex Society of North America*, <http://www.isna.org/faq/> [utolsó hozzáférés: 2008. február 15.]
 8. Lásd például Human Rights and Equal Opportunities Commission, ‘Same-Sex: Same Entitlements, National Inquiry into Discrimination against People in Same-Sex Relationships’, Australia, 2007., www.humanrights.gov.au/human_rights/samesex/index.html [utolsó hozzáférés: 2008. február 15.]
 9. Lásd pl. a különmegbízott jelentése a mindenki számára elérhető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jogról (6. jegyzet) 38. bekezdés; NARRAIN (6. jegyzet) 148–150.
 10. Gyermekjogi Bizottság: General Comment No. 4.: *A serdülőkorúak egészsége és fejlődése a Gyermekek jogairól szóló egyezmény kontextusában*, 2003. július 1., CRC/GC/2003/4.
 11. A CEDAW végső állásfoglalása Kirgizisztánnal kapcsolatban, 1999. február 5., A/54/38, 128. bekezdés.
 12. A különmegbízott jelentése a rasszizmus, a faji diszkrimináció, az idegengyűlölet és a hozzájuk kapcsolódó intolerancia jelenkori formáiról. Emberi Jogok Bizottsága, 2006. február 28., E/CN.4/2006/16/Add.3, 40. bekezdés.
 13. *Toonen v. Australia*, (6. jegyzet) 8.7. bekezdés.
 14. *Young v. Australia* (941/2000), CCPR/C/78/D/941/2000 (2003), 10.4. bekezdés.
 15. *Joslin v. New Zealand* (902/1999), CCPR/C/75/D/902/1999 (2003); 10 IHRR 40 (2003).
 16. *Grant v. South West Trains Ltd.* C-249/96 [1998] ECR I-621; (1998) 1 CMLR 993.
 17. Jack DONNELLY: *Non-Discrimination and Sexual Orientation. Making a Place for Sexual Minorities in the Global Human Rights Regime in Innovation and Inspiration. Fifty Years of the Universal Declaration of Human Rights*, eds. Peter BAEHR et al., Amsterdam, Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, 1999.
 18. *Young v. Australia* (14. jegyzet).
 19. *X. v. Colombia* (1361/2005), CCPR/C/89/D/1361/2005 (2007).
 20. *Joslin v. New Zealand* (15. jegyzet).
 21. Lásd pl. az Emberi Jogi Bizottság végső állásfoglalása Egyiptommal kapcsolatban, CCPR/CO/76/EGY, 2002. november 28., 19. bekezdés; az Emberi Jogi Bizottság végső állásfoglalása Kenyával kapcsolatban, CCPR/CO/83/KEN, 2005. április 29., 27. bekezdés.
 22. Az Emberi Jogi Bizottság végső állásfoglalása az Amerikai Egyesült Államokkal kapcsolatban, CCPR/C/USA/CO/3/Rev.1, 2006. december 18., 25. bekezdés.
 23. Lásd pl az Emberi Jogi Bizottság végső állásfoglalása Trinidad és Tobagóval kapcsolatban, CCPR/CO/70/TTO, 2000. november 3., 11. bekezdés; az Emberi Jogi Bizottság végső állásfoglalása El Salvadorral kapcsolatban, CCPR/CO/78/SLV, 2003. július 22., 16. bekezdés; az Emberi Jogi Bizottság végső állásfoglalása a Fülöp-szigetekkel kapcsolatban, CCPR/CO/79/PHL, 2003. december 1., 18. bekezdés; az Emberi Jogi Bizottság végső állásfoglalása Namíbiával kapcsolatban, CCPR/CO/81/NAM, 2004. július 30., 22. bekezdés; az Emberi Jogi Bizottság végső állásfoglalása Lengyelországgal kapcsolatban, CCPR/CO/82/POL, 2004. december 2., 18. bekezdés.
 24. Az Emberi Jogi Bizottság állásfoglalása a Fülöp-szigetekkel kapcsolatban, CCPR/CO/79/PHL, 2003. december 1., 18. bekezdés.
 25. Az Emberi Jogi Bizottság végső állásfoglalása Ausztriával kapcsolatban, CCPR/C/79/Add.103, 1998. november 19., 13. bekezdés.
 26. Lásd *Case relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium* (Belgian Linguistics case) (No. 2) A6 (1968); (1979–80) 1 EHRR 252, 9. bekezdés; *Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. United Kingdom* A94 (1985); (1985) 7 EHRR 471, 78. bekezdés; and *Stec and Others v. United Kingdom* (2005) 41 EHRR SE 18. Az Egyezményhez csatolt tizeketedik kiegészítő jegyzőkönyv (ETS No. 117), amely egy önálló diszkriminációs rendelkezést tartalmaz, 2005. április 1-jén lépett hatályba.
 27. *Karner v. Austria* 2003-IX 199; (2003) 38 EHRR 24.
 28. *Sutherland v. United Kingdom*, Application No. 25186/94, Report of 1 July 1997, 50. bekezdés.
 29. *Salgueiro da Silva Mouta v. Portugal* 1999-IX 309; (1999) 31 EHRR 1055.

30. *Karner v. Austria* (27.jegyzet) 39–41. bekezdés.
31. *L. and V. v. Austria* 2003-I 29; (2003) 36 EHRR 55.
32. *S. L. v. Austria* 2003-I 71; (2003) 37 EHRR 39.
33. *L. and V. v. Austria* (31. jegyzet); *S. L. v. Austria* (32. jegyzet) 44. bekezdés.
34. *Fretté v. France* 2002-I 345; (2004) 38 EHRR 21.
35. *E. B. v. France*, Application No. 43546/02, Judgment of 22 January 2008, 96. bekezdés.
36. DONNELLY (17. jegyzet).
37. *Dudgeon v. United Kingdom*, A 45 (1981); (1982) 4 EHRR 149.
38. *Norris v. Ireland*, A 142 (1988); (1988) 13 EHRR 186.
39. *Modinos v. Cyprus* A 259 (1993); (1993) 16 EHRR 485.
40. *Smith and Grady v. United Kingdom* 1999-VI 45; (1999) 29 EHRR 493.
41. *Lustig-Prean and Beckett v. United Kingdom* (1999) 29 EHRR 548.
42. *Goodwin v. United Kingdom* (2002) 35 EHRR 18.
43. *I. v. United Kingdom* (2003) 36 EHRR 53.
44. *Van Kück v. Germany* 2003-VII 1; (2003) 37 EHRR 51.
45. Uo., 69. bekezdés.
46. *L. v. Lithuania*, Application No. 27527/03, Judgment of 11 September 2007.
47. *Toonen v. Australia* (6. jegyzet) 8.2. bekezdés.
48. *Joslin v. New Zealand* (15. jegyzet) 8.1–8.3. bekezdés.
49. Az Emberi Jogi Bizottság végső állásfoglalása az Amerikai Egyesült Államokkal kapcsolatban, (22. jegyzet).
50. Az Emberi Jogi Bizottság végső állásfoglalása Lengyelországgal kapcsolatban (23. jegyzet) 18. bekezdés.
51. Az Emberi Jogi Bizottság végső állásfoglalása El Salvadorral kapcsolatban (23. jegyzet) 16. bekezdés.
52. A Gyermeekjogi Bizottság végső állásfoglalása az Egyesült Királysággal kapcsolatban, 9 October 2002, CRC/C/15/Add.188 43. bekezdés.
53. A Kínzás Elleni Bizottság végső állásfoglalása Argentínával kapcsolatban, 10 December 2004, CAT/C/CR/33/1 6(g) bekezdés.
54. A Kínzás Elleni Bizottság végső állásfoglalása Egyiptommal kapcsolatban, 23 December 2002, CAT/C/CR/29/4 5(e) bekezdés.
55. A Kínzás Elleni Bizottság végső állásfoglalása Venezuelával kapcsolatban, 23 December 2002, CAT/C/CR/29/2 10(d) bekezdés.
56. Az ENSZ főtitkárának az emberi jogi jogvédők helyzetével foglalkozó különmegbízottja jelentése, Emberi Jogok Bizottsága, 2006. március 26., E/CN.4/2006/95/Add.1, 290. bekezdés.
57. Az ENSZ főtitkárának az emberi jogi jogvédők helyzetével foglalkozó különmegbízottja jelentése, Emberi Jogok Bizottsága, 2002. február 27., E/CN.4/2002/106, 83. bekezdés.
58. A kisebbségi jogi független szakértő jelentése, Emberi Jogok Bizottsága, 2006. január 6., E/CN.4/2006/74, 28. és 42. bekezdés.
59. A különmegbízott jelentése a rasszizmus, a faji diszkrimináció, az idegengyűlölet és a hozzájuk kapcsolódó intolerancia jelenkori formáiról (2. jegyzet) 40. bekezdés.
60. A különmegbízott jelentése a mindenki számára elérhető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jogról (6. jegyzet) 54. bekezdés.
61. Az Európa Tanács emberi jogi biztosának memoranduma a lengyel kormányhoz, CommDH(2007)13, 2007. június 20., <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1155005&Site=CommDH&BackColorInternet=-FEC65B&BackColorIntranet=-FEC65B&BackColorLogged=FFC679> [legutóbbi hozzáférés: 2008. február 15.].
62. *Joslin v. New Zealand* (15. jegyzet) 8.2. bekezdés.
63. Emberi Jogi Bizottság, General Comment No. 19.: *A család védelme, a házassághoz való jog és a házastársak egyenlősége*, HRI/GEN/1/Rev.1, 1990. június 27.
64. *X. v. Colombia* (19. jegyzet).
65. Lásd pl. *Sheffield and Horsham v. United Kingdom* (1999) 27 EHRR 163.
66. *Goodwin v. United Kingdom* (42.jegyzet) 100. bekezdés.
67. Lásd az idézeteket és a vitát Kristen WALKER: *Moving Gaily Forward? Lesbian, Gay and Transgender Human Rights in Europe*, Melbourne Journal of International Law 2001/2, 122.
68. *Salgueiro da Silva Mouta v. Portugal* (29. jegyzet).
69. *Goodwin v. United Kingdom* (42.jegyzet) 98–104. bekezdés.
70. Az ENSZ emberi jogi főbiztosa, Louise Arbour előadása a leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű jogokról tartott nemzetközi konferencián. Montreal, 2006. július 26., <http://www.unhchr.ch/hurricane/hurricane.nsf/view01/B91AE52651D33F0DC12571-BE002F172?opendocument> [legutóbbi hozzáférés: 2008. február 15.].
71. ARC International: *A Place at the Table. Global Advocacy on Sexual Orientation and Gender Identity – And the International Response*, November 2006.
72. Lásd ARC International: *Out at the UN. Advancing Human Rights Based on Sexual Orientation and Gender Identity at the 61st Session of the UN Commission of Human Rights*, 2005. március-április, <http://www.rightsaustralia.org.au/data/ARC%20CHR%20Report%202005.pdf> [legutóbbi hozzáférés: 2008. február 15.].

73. Yogyakarta alapelvek, http://www.yogyakartaprinciples.org/principles_en.htm [legutóbbi hozzáférés: 2008. február 15.]. Lásd International Commission of Jurists: *Sexual Orientation and Gender Identity in Human Rights Law, References to Jurisprudence and Doctrine of the Inter-American System*, 2007 július, http://www.icj.org/IMG/Inter-American_References.pdf [legutóbbi hozzáférés: 2008. február 15.]; International Commission of Jurists: *Sexual Orientation and Gender Identity in Human Rights Law, Jurisprudential, Legislative and Doctrinal References from the Council of Europe and the European Union*, October 2007, http://www.icj.org/IMG/European_Compilation-web.pdf [legutóbbi hozzáférés: 2008. február 15.].
74. *Address of the Rapporteur at the launch event of the Principles*, Geneva, 2007. március.
75. Yogyakarta alapelvek (73. jegyzet) Additional Recommendation B.
76. A norvég közös állásfoglalás a szexuális orientáció és nemi identitáson alapuló emberi jogi jogsértésekről, Emberi Jogi Tanács, 3. ülés, 2006. december 1., http://uklgig.org.uk/docs/Norwegian.Joint_Statement-UNHRC.06.doc [legutóbbi hozzáférés: 2008. február 15.]
77. Lásd HRC Res. 5/1, *Institution-building of the United Nations Human Rights Council*, Emberi Jogi Tanács, 5. ülés, A/HRC/RES/5/1, Genf, 2007. június 18.; Follow-up to Human Rights Council Resolution 5/1: General Guidelines for the preparation of information under the Universal Periodic Review, Emberi Jogi Tanács, 6. ülés, A/HRC/DEC/6/102, 2007. szeptember 27.
78. Yogyakarta alapelvek (73. jegyzet) Additional Recommendation A.
79. Statement of Louise Arbour, UN High Commissioner for Human Rights, Launch of the Yogyakarta Alapelvek, New York, 7 November 2007.
80. Yogyakarta alapelvek (73. jegyzet) Additional Recommendations E.
81. Uo.
82. Holland Külügyminisztérium: *A life of human dignity for all, A human rights strategy for foreign policy*, 2007. november 6., 2.7 bekezdés. (47–48) (nem hivatalos fordítás).
83. Kanadai kormány: Válasz egy petícióra, Petition No. 391–1634, 2007. június 6.
84. Lásd International Service for Human Rights, Human Rights Watch and International Gay and Lesbian Human Rights Commission: *Launching the Yogyakarta Principles in New York. Summary of the Panel Discussion on the Yogyakarta Principles on the Application of International Law in Relation to Issues of Sexual Orientation and Gender Identity*, New York, 2007. november 7., http://www.sxpolitics.org/mambo452/index.php?option=com_content&task=view&id=126 [legutóbbi hozzáférés: 2008. február 15.].
85. Uo.
86. Uo.
87. A johannesburgi helyhatósági tanács szövegíróje, Nkele Ntinganebeszéde a Nemzetközi párbeszéd nemről, szexualitásról és HIV/AIDS-ről című konferencia megnyitó ünnepségén, Johannesburg, 2007. december 6.
88. Yogyakarta alapelvek (73. jegyzet) Preambulum, 8. és 9. bekezdés.
89. Yogyakarta alapelvek (73. jegyzet) Preambulum, 2. bekezdés.
90. *Victory in Yogyakarta*, 2007. március 26., http://aebra.in.blogspot.com/2007_03_25_archive.html [legutóbbi hozzáférés: 2008. február 15.].
91. Catholic Family and Human Rights Institute: *Six Problems with the Yogyakarta Principles*, 2007. április 13.
92. Daniel Downs a State of America képviselőjében, e-mail kommunikáció a szerzőkkel, 2007. november 9.
93. Lásd *Az alapelvekről*, http://www.yogyakartaprinciples.org/principles_en.htm [legutóbbi hozzáférés: 2008. február 15.].